

'Een beeld dat ons gevangen houdt'. Over de epistemische status van de metafysica in het vernoog van Guido Vanheeswijck

Emanuel Rutten

Het essay van Vanheeswijck laat zich lezen als een boeiend en gepassioneerd pleidooi voor een actief pluralisme in het publieke domein, waarbij ruimte en aandacht dient te zijn voor elkaars diepste overtuigingen. Verdraagzaamheid, aldus de auteur, vraagt dat ieder van ons zijn of haar substantiële persoonlijke kern, mede gevormd door familie, traditie en levenservaring, publiekelijk in het spel mag en zelfs moet brengen. Het uit de publieke ruimte bannen van onze particuliere diepe overtuigingen is niet alleen ongewenst, maar zelfs onmogelijk. Wij mensen vertrekken voor het vormen en rechtvaardigen van onze politiek-maatschappelijke opvattingen namelijk altijd vanuit bepaalde 'sterke evaluaties' en 'fundamentele concepties'. Deze wereldbeschouwelijke uitgangspunten betreffen veelal metafysische overtuigingen over 'het goede leven' en de plaats van de mens in de wereld. Vanheeswijcks betoog leidt zo tot een krachtig en aansprekend pleidooi voor een nadrukkelijke rol van metafysische overtuigingen in het publieke debat. Nu gaat hij uit van een bepaalde visie op de epistemische status van de metafysica. Deze introduceert hij als de laatste mogelijkheid van in totaal vier mogelijke concepties van metafysica. Vanheeswijck ziet echter een cruciaal alternatief over het hoofd. Dit komt door 'een beeld dat hem gevangen houdt', om Wittgensteins metafoor uit Vanheeswijcks artikel te hanteren. Dat zal ik hieronder kort betogen.

Het eerste alternatief is een terugkeer naar de klassieke pre-moderne metafysica. Vanheeswijck doet dit echter niet. Ook hij lijkt aan te sluiten bij de opvatting dat het na Kants copernicaanse wending onmogelijk is geworden om op een pre-moderne dogmatische wijze metafysica te bedrijven. Zijn overige alternatieven zijn dan ook alle post-kritisch. De tweede en derde betreffen een afwijzing van het hele project van metafysica, waarbij de derde nog radicaler is dan de tweede. Volgens de tweede is de mens eindig en alleen in staat tot kennis over de wereld zoals deze in de empirie gegeven is. En precies omdat metafysica tracht kennis te verwerven over de wereld zoals deze los van de menselijke ervaring bestaat, is zij tot mislukken gedoemd. In de wetenschap en het publieke debat mogen we daarom alleen uitgaan van een positief-empirische procedurele rationaliteit. Habermas wordt als representant van deze lijn

geïntroduceerd. Intersubjectieve overeenstemming is uitsluitend mogelijk binnen de context van een empirisch geïnformeerde communicatieve rationaliteit. Er is binnen de publieke ruimte géén ruimte voor diepe overtuigingen. Dit alternatief wordt door Vanheeswijck verworpen omdat een verbod op het inbrengen van sterke persoonlijke overtuigingen in het publieke debat geen recht doet aan onze menselijke conditie. In het derde alternatief, vooral belichaamd door Vattimo, wordt niet alleen metaphysica, maar iedere aanspraak op waarheid verworpen. Ook Rorty kan hier als representant genoemd worden. Zo stelt hij in *Contingency, Irony and Solidarity* dat het streven naar waarheidsaanspraken vervangen moet worden door een praktijk van het elkaar slechts proberen te ‘verleiden’ tot elkaars opvattingen. Volgens dit alternatief rest ons louter het ventileren van subjectieve voorkeuren. Overtuigingen zijn alleen maar persoonlijke verhalen. Zo ontstaat een radicale vorm van scepticisme. Precies daarom erkent Rorty dat hij uiteindelijk niets anders kan doen dan poëtische metaforische beschrijvingen ontwikkelen om zo andersdenkenden retorisch te overreden zich bij hem te voegen. Conform dit derde alternatief geeft Rorty geen enkel argument voor zijn eigen ideeën of tegen vocabulaires van andersdenkenden die hij wil vervangen.

Het vierde alternatief, waarin Vanheeswijck zich lijkt te vinden en die hij onder meer bij Charles Taylor aantreft, is een ‘fragiele’ of ‘zwakke’ metaphysica. In het spoor van Kant wordt zoals bij de vorige twee alternatieven de eindigheid van de mens erkend. Kennis over de werkelijkheid ‘op zich’ is niet mogelijk. Maar in tegenstelling tot het tweede en derde alternatief wijst men op de onvervreemdbaar menselijke behoefte van het willen doen en beargumenteren van metaphysische waarheidsaanspraken. Deze aanspraken dragen dan onvermijdelijk een persoonlijk karakter. Diversiteit blijft een gegeven. Intersubjectieve overeenstemming is immers niet mogelijk, juist omdat wij geen kennis kunnen vergaren over ‘de werkelijke werkelijkheid’. Maar dat maakt het inbrengen en onderbouwen van diepe opvattingen niet illegitiem. Integendeel, wij kunnen immers niet anders. Bij deze optie sluit de auteur zich vervolgens aan om zijn actief pluralisme te verdedigen: zwak, fragiel, divers metaphysisch denken is legitiem.

Toch is hier sprake van een problematisch quatralemma. Het najagen van inzicht in hoe de wereld ‘op zichzelf’ is, het zoeken naar ‘de ware aard’ van de werkelijkheid, is voor ons inderdaad zinloos. Wij kunnen onmogelijk onze menselijke kenvermogens, de transcendentale condities van toegang tot werkelijkheid, afleggen. De wereld zoals zij ‘op zichzelf’ is blijft voor ons dan ook voorgoed ontoegankelijk. Een terugkeer naar

de klassieke pre-Kantiaanse dogmatische metafysica (1) is daarom niet vruchtbaar. Maar dit betekent niet dat procedureel-positivisme (2), nihilistisch-postmodernisme (3) of pluriform-zwak metafysisch denken (4) de enige resterende alternatieven zijn.

Het alternatief dat ongezegd is gebleven, komt in het vizier zodra we inzien dat in alle vier Vanheeswijcks alternatieven het onderwerp waarop de metafysica zich richt de wereld betreft zoals deze onafhankelijk van ons ervaren en denken is. Metafysica richt zich op het absolute, op de wereld ‘op zichzelf’. Tot het absolute hebben we inderdaad geen toegang. Metafysisch denken opgevat als een poging om inzicht in het absolute te verkrijgen, leidt dus inderdaad tot scepticisme. Een consensus over het waarheid omtrent het absolute ligt immers niet in het verschiet. Mensen zullen ten aanzien van hun diepste overtuigingen daarover altijd sterk van mening blijven verschillen. Maar waarom zou metafysisch denken zich moeten richten op ‘de ware aard’ van ‘de werkelijke werkelijkheid’? Kan alleen het absolute onderwerp van de metafysica zijn?

Denken dat dit zo is vormt mijns inziens nu juist het beeld dat Vanheeswijck en vele anderen gevangen houdt. Want waarom zouden we de transcendentaal-sceptische ontmanteling van dat project niet eenvoudig accepteren? Dit lijkt alleszins redelijk. Precies omdat wij nimmer buiten onze ‘menselijke, al te menselijke’ geworpenheid kunnen treden om een archimedisch standpunt in te nemen, kunnen wij de wereld *an sich* nooit leren kennen. Maar dit, en dat is nu juist het punt, betekent niet het einde van de metafysica. Er is namelijk ook nog een intersubjectieve procedurele metafysica (5) mogelijk. Het onderwerp van deze metafysica is niet de wereld zoals deze in en voor zichzelf is, waartoe wij toch geen toegang hebben, maar nu juist de wereld zoals zij voor ons als mensen is, de wereld zoals deze door ons ervaren en gedacht wordt.

Het vijfde alternatief richt zich dus op de aard en structuur van de wereld ‘voor ons’. Habermas zat er niet ver naast toen hij een communicatief-procedureel model van rationaliteit voorstelde, maar hij vergat dat er geen goede reden is om dit model tot positief-empirisch verifieerbare feiten te beperken. Zolang wij ons maar beperken tot de intern-menselijke wereld, de-wereld-voor-ons, is er geen goede reden om daarbij niet ook fundamentele ontologische claims te betrekken. Wel dienen we ons dan te blijven realiseren dat deze claims slechts een algemeen-menselijke intersubjectieve status hebben en dus nimmer gaan over hoe de wereld los van het menselijke ervaren en denken is. En juist omdat zo de epistemische status van onze claims teruggebracht wordt tot claims over het ‘voor ons’ in plaats van over het ‘in zichzelf’ kunnen wij door

een proces van procedurele communicatie wel degelijk trachten tot een zekere mate van intersubjectieve overeenstemming te komen. En het is precies deze procedureel-metaphysische consensus over de aard en structuur van de-wereld-voor-ons, die in het publieke domein een gedeelde zin mogelijk maakt. Een dergelijke metaphysica mag dan weliswaar niet gaan over het absolute, maar ze gaat nog altijd over datgene dat voor ons als mensen echt van belang is, namelijk de wereld zoals zij voor ons is, de wereld waarin wij als mensen geworpen zijn en waarbuiten wij nimmer kunnen treden.

En mag dat genoeg zijn? Wij zijn immers mensen en geen goden. De-wereld-voor-ons is voor ons als mensen het allesomvattende, het onoverschrijdbare. Het is het subject van al onze predikaties. Zelfs Kants *dictum* dat er dingen buiten ons zijn die onze zintuigen beroeren en zo tot prikkels leiden waarop ons verstand vervolgens inwerkt om een fenomenale sfeer te constitueren is uiteindelijk ook slechts een bewering over hoe de-wereld-voor-ons is. En zelfs onderscheidingen als ‘subject’ en ‘object’ of ‘binnen’ en ‘buiten’ kunnen door ons niet in absolute zin gelegitimeerd worden. Ze zijn voor ons slechts legitiem als bewering over de-wereld-voor-ons, over hoe wij als mensen de werkelijkheid ervaren en denken. Dit alles hoeft ons zoals gezegd niet te verontrusten. Integendeel, het is precies deze voorbij Kant ten einde doorgevoerde transcendentale beweging die metaphysica alsnog mogelijk maakt, maar dan wel een metaphysica die zich uitsluitend richt op de-wereld-voor-ons en niet op de-wereld-in-zichzelf.

Precies deze mogelijkheid kwam bij Kant nimmer in beeld omdat hij ten onrechte het bereik van de-wereld-voor-ons beperkte tot de fenomenale wereld, tot louter het empirische, zodat Kants transcendentale epistemologie niet anders kon dan vervallen tot een schraal positivisme, waarvan Vanheeswijcks tweede alternatief getuigt. Maar de-wereld-voor-ons betreft niet alleen maar de door de mens ervaren, maar ook de door de mens gedachte wereld. En juist daarom zijn ook fundamentele ontologische uitspraken onderdeel van het ‘voor ons’ waarop de intersubjectieve procedurele metaphysica, het vijfde alternatief, zich richt. En voor ons mensen zou dat voldoende moeten zijn. Door nu ook dit alternatief in het spel te brengen, wordt voorkomen dat we gedwongen worden tot het kiezen uit dogmatisch, positivistisch, postmodern of zwak denken. We hoeven dan ook de algemeen-menselijke hoop op communicatieve overeenstemming over fundamentele uitspraken, over ontologische claims voorbij het positief-verifieerbare, niet op te geven, zolang we ons maar blijven realiseren dat

ook deze claims, zoals alles wat we zeggen, slechts gaan over het binnenwereldse ‘voor ons’ en nooit over het absolute ‘op zichzelf’ van het zijsgeheel.